

Tea Sušanj Protić

Gotičke kapele s kvadratičnom apsidom na otoku Cresu

Tea Sušanj Protić
Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci
HR – 51 000 Rijeka, Užarska 26

UDK: 726.033.5:272-523.42(210.7Cres)
Prethodno priopćenje/Preliminary Communication
Primljen/Received: 17. 2. 2014.

Ključne riječi: otok Cres, gotičke kapele, kvadratična apsida, 15. stoljeće, izvangradski vlastelinski posjedi, baština bez namjene

Key words: Island of Cres, Gothic chapels, square apse, 15th century, non-urban feudal estates, heritage with no purpose

Nakon prvih necjelovitih bilježenja opisa i stanja gotičkih kapela otoka Cresa, sredinom 20. stoljeća, daljnja istraživanja nisu provedena. Tada su građevine skupno valorizirane kao pučka arhitektura bez osobite umjetničke vrijednosti. Ovim se radom detaljnije analizira tip gotičke kapele s kvadratičnom apsidom, koji je na otoku zastupljen većim brojem primjera. Identificiraju se naručitelji. Plemstvo i Crkva nositelji su izgradnje kapela na izvangradskim posjedima, dok u gradu kapele pripadaju i bratovštinama te imućnim pučanima. Analizira se usvajanje i dosljedna primjena gotičkog stila te se predlaže revalorizacija. Bilježi se stanje, navode se preinake i obnove te se raspravlja o uzrocima gubitka izvornih funkcija i propadanja te mogućnostima revitalizacije.

BROJNOST OTOČKIH KAPELA, ZASTUPLJENOST U LITERATURI I DOKUMENTACIJA

Sukladno evidenciji kulturnih dobara, na otoku Cresu se nalazi 126 sakralnih građevina,¹ od čega je samo 27 većih župnih i samostanskih crkava te istaknutijih građevina koje su bile predmet stručnih i znanstvenih rasprava. Ostale sakralne građevine manjih su dimenzija te većinom pripadaju

1 Sakralne građevine otoka Cresa evidentirane su u konzervatorskoj dokumentaciji Konzervatorskog odjela u Rijeci: Sušanj, T.; Blečić, M.; Šarić-Žic, I.; Stošić, L.; Novak, N. (2003.): *Konzervatorska podloga za Prostorni plan uređenja grada Cresa*, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat; Sušanj, T.; Čikić, D.; Sabalić, D.; Šarić-Žic, I.; Peršen, A.; Stošić, L. (2004.): *Konzervatorska podloga za Urbanistički plan uređenja naselja Cres*, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat; Sušanj, T.; Blečić, M.; Šarić-Žic, I.; Čikić, D.; Peršen, A. (2006.): *Konzervatorski elaborat za povijesnu cjelinu gradskog naselja Osor*, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat; Blečić, M.; Sušanj, T. (2007.): *Osor i Punta Križa, pregled kulturne baštine prostora*, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat. Navedeni elaborati donose revidirane terenske podatke koji su sustavno bilježeni i tijekom proteklih desetljeća. Otok Cres je dobro konzervatorski dokumentiran te postoji čitav niz elaborata koji datira iz '70-ih, '80-ih i '90-ih godina prošlog stoljeća. Svi elaborati su dostupni u Konzervatorskom odjelu u Rijeci te navedeni u ovdje citiranim dokumentima koji donose najnoviju reviziju svih dotadašnjih konzervatorskih elaborata.

stilskim razdobljima romanike i gotike (89 manjih sakralnih građevina građeno je u razdoblju od 12. do 16. stoljeća). Manji broj pripada razdoblju ranog kršćanstva, predromanike ili kasnijim povijesnim razdobljima. Alberto Fortis je 1771. godine naveo približan broj od 200 kapela, opisujući već tada njihovo loše stanje (*In tutta l'isola v'avranno peravventura oltre 200 di quelle Cappelle, rovinose per la maggior parte, nude, miserabili, e uffiziate di rado, o non mai.*)² Danas je dio građevina evidentiran ili registriran u sklopu višeslojnih arheoloških nalazišta. Posljednjom evidencijom stanja 52 sakralne građevine zabilježene su kao urušene, pred urušavanjem ili oštećene.³

Talijanski autori Matteo Fillini i Luigi Tomaz⁴ popisali su građevine kojima danas nema traga na terenu, ali se spominju u arhivskim izvorima, kao toponimi ili su zabilježene na povijesnom katastru, što svjedoči o značajnom gubitku graditeljskog fonda. Monografijom su obuhvaćene samo kapele užeg područja grada Cresa, a slično se stanje bilježi i na preostalim dijelovima otoka. Autori su opisali sve postojeće kapele s navedenog područja, zabilježili detalje i naveli relevantne arhivske podatke. Valorizirali su ih kao manje značajne s aspekta umjetničke vrijednosti, izgrađene prema kanonima pučke arhitekture, no značajne u smislu svjedočanstva kršćanske tradicije i načina života otočnog kolektiva.⁵

2 (*Na otoku će biti i više od 200 kapela, uglavnom ruševnih, ogoljelih i jadnih, u kojima se rijetko služi Božja služba.* / prijevod autorice), vidjeti: Fortis, A. (1771.): *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero*, Venezia, 41.

3 Pregled svih građevina i cjelina sa svojstvima kulturnog dobra izrađen je i terenskom reambulacijom cjelokupnog otoka u okviru pilot projekta lokalnog razvoja (PPLR / LDPP) hrvatske pilot regije, otoka Cresa. Projekt je dio regionalnog programa za kulturnu i prirodnu baštinu u jugoistočnoj Europi koji provodi Vijeće Europe. Temeljem reambulacije terena izrađen je pregled graditeljske baštine otoka (*Heritage Survey*) u vidu digitalne baze podataka koja sadrži opise građevina, materijala i tehnika, stanja očuvanosti, izvornosti, opise namjena i sl.

4 Fillini, M., Tomaz, L. (1988.): *Le chiese minori di Cherso*, Venezia.

5 Isto: 8.

Prvu sveobuhvatnu analizu tipologije „pučke srednjovjekovne arhitekture“ Istre i Kvarnera iznio je Andrija Mohorovičić 1957. godine.⁶ Osnovni tip pučke romaničke sakralne građevine opisao je kao malu jednobrodnu građevinu otvorenog krovništva, prekrivenog škriplom, s polukružnom apsidom. Naveo je i prijelazne tipove od kojih je varijanta romaničkog tlocrta s gotičkim šiljasto-bačvastim svodom prisutna uglavnom na Cresu (ukupno 6 građevina), a zaseban rad je posvetio primjerima naknadnog umetanja gotičkog svoda u romaničke građevine (ukupno 7 građevina).⁷

Najveći broj kapela na otoku pripada razdoblju romanike (ukupno 43 evidentirane građevine). Romaničke sakralne građevine na Kvarnerskim otocima detaljnije je analizirao Miljenko Jurković 1990. godine.⁸ S područja otoka Cresa opisao je 18 nešto bolje očuvanih kapela s polukružnom apsidom od kojih je samo manji broj očuvan u cijelosti.

Gotičke kapele otoka Cresa nisu detaljnije analizirane te su nedovoljno poznate stručnoj javnosti. U svom *Izveštaju o putu po otocima Cresu i Lošinju* iz 1949. godine,⁹ Branko Fučić donosi opise i bilježi stanje manjeg broja tih građevina, što je vrijedan podatak za proučavanje povijesti njihovog propadanja i gubitka namjene. Nakon prvih necjelovitih bilježenja opisa i stanja sredinom 20. stoljeća, daljnja istraživanja nisu provedena te je u cijelosti izostao stručni i znanstveni interes za tu vrstu graditeljske baštine. U recentnom razdoblju arhitektonski snimak je izrađen za samo dvije građevine,¹⁰ manji broj su iscrtili Fučić¹¹ i Mohorovičić,¹² sredinom 20. stoljeća, a najveći dio Tomaz¹³ 1988. godine. Za četiri gotičke kapele nema nikakve nacrtne dokumentacije. Usprkos tomu, temeljem izrađene konzervatorske dokumentacije,¹⁴ obimne fotodokumentacije i terenskih bilješki, moguća je temeljitija analiza tipologije. Uz analizu arhivskih podataka i šireg konteksta povijesnih procesa koji su oblikovali prostor otoka, moguća je valorizacija kako grupe građevina tako i pojedinih primjera.

6 Mohorovičić, A. (1957.): Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, 62: 486-536, Zagreb

7 Mohorovičić, A. (1959.): Prikaz primjene specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i otoka Cresa, *Ljetopis JAZU*, 63: 509-531, Zagreb. Fenomen naknadnog umetanja gotičkog svoda u romaničke građevine prvi je uočio i opisao B. Fučić. Vidjeti: Fučić, B. (1949.): Izveštaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, *Ljetopis JAZU*, 55: 31-76, Zagreb.

8 Jurković, M. (1990.): *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb.

9 Fučić, B. (1949.): nav. dj. 31-76.

10 Lubenice, crkva sv. Antona, arhitektonski snimak i prijedlog rekonstrukcije, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, 1999., elaborat br. 311; Izvedbeni projekt – rekonstrukcija kapele sv. Antuna opata, Parhavac – Punta križa, arhitektonski atelje Art design, Rijeka, 2007., br. elaborata 19/07, Konzervatorski odjel u Rijeci br. elaborata 1427.

11 Tlocrt kapele sv. Marije Magdalene u Cresu i sv. Antuna opata u Lubenicama u: Fučić, B. (1949.): nav. dj.: 31-76.

12 Tlocrt, presjek, nacrt pročelja i južnog zida kapele sv. Marije Magdalene u Cresu te tlocrt i presjek kapele sv. Antuna opata u Lubenicama u: Mohorovičić, A. (1957.): nav. dj.: 486-536.

13 Tlocrti, presjeci i nacrti s ucrtanim dimenzijama kapela sv. Uršule, sv. Marije Magdalene u Cresu, sv. Marije del Prato u Cresu, sv. Marije od Zdravlja u Cresu, sv. Antuna opata u Belom, sv. Marije Magdalene u Filoziciima, sv. Antuna opata u Lubenicama, Svih Svetih u Stivanu u: Fillini, M., Tomaz, L. (1988.): nav. dj.

14 Vidjeti bilješke 1, 3, 10.

TIPOLOGIJA, VALORIZACIJA, NAJSTARIJE GOTIČKE GRAĐEVINE I USVAJANJE STILA

Osnovna odlika zrelo-gotičkih kapela otoka Cresa su šiljasto-bačvasti svodovi i tlocrt u obliku pravokutnika s istaknutom užom i nižom kvadratičnom apsidom.¹⁵ Građevine su uglavnom podudarne u dimenzijama (ukupna dužina je od 8 do 9 m, širina pročelja od 4 do 5 m, širina apside 3 m i dubina apside 2 m). Krovništva su dvoslivna. Jedini otvori su portali i mali otvor iznad portala koji služi provjetranju i osvjetljavanju svetišta. Portali i trijumfalni lukovi su šiljasti, građeni od klesanog kamena. Trijumfalni luk redovito počiva na profiliranim impostima. Mali otvor nad portalom najčešće je u obliku uspravljenog pravokutnika, a pročelje završava zvonikom na preslicu. Na unutarnjim površinama zidova zabilježeni su tragovi posvetnih križeva¹⁶ i oslika minimalnog stupnja očuvanosti. Kod manjeg broja primjera na tjemenu luka portala isklesan je plosnati jednakokrani križ u različitim varijantama izvedbe, najvjerojatnije u funkciji dedikacije kapela.

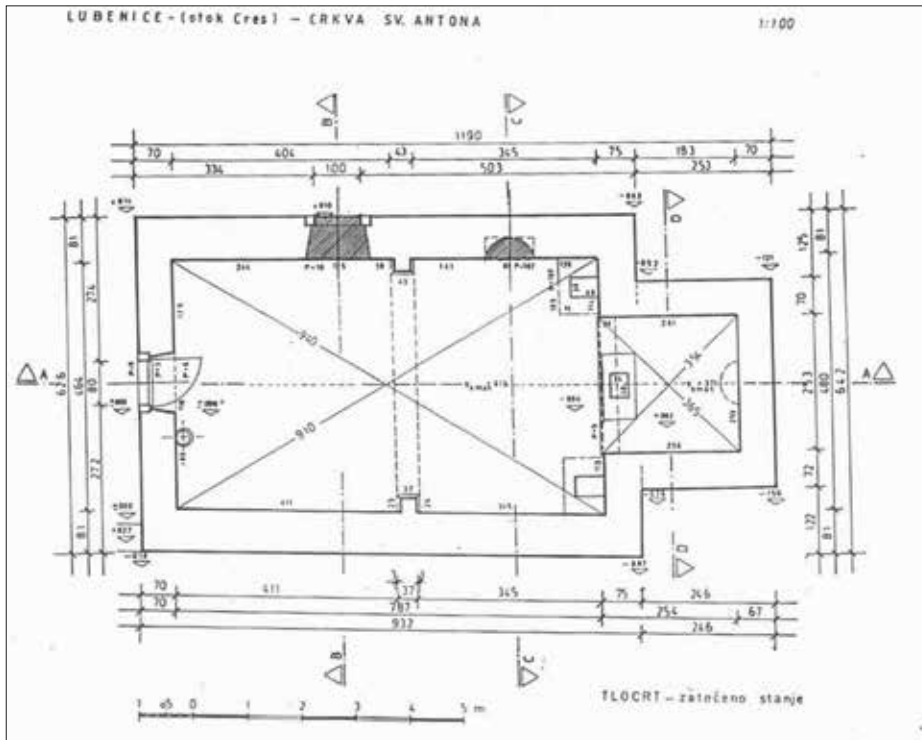
Skromne dimenzije i jednostavnost detalja ukazuju na pripadnost tih građevina tradiciji izgrađnje malih kapela pojednostavljenog oblikovanja, koja je brojnošću primjera afirmirana već u romanici. Brojnost otočkih kapela navela je spomenute autore na poopćavanje pa je takva vrsta građevina skupno definirana kao pučka, rustična. Na užem području grada Cresa postoje primjeri doista rustičnih gradnji. Najčešće su to građevine bez istaknute apside, nerijetko nepravilnog tlocrta.¹⁷ Takve se kapele u arhivskim izvorima spominju u 15. stoljeću, no ne posjeduju stilske elemente. Nasuprot tomu, kapele s kvadratičnom apsidom izdvajaju se iz domene lokalnog pučkog graditeljstva dosljednom i korektnom primjenom gotičkog arhitektonskog izričaja. Tako se u 14. stoljeću najprije usvaja gotički šiljasto-bačvasti svod i nastaje prijelazni tip građevina čiji je svod gotički, a tlocrt romanički, s polukružnom apsidom.¹⁸ Krajem 14. stoljeća usvaja se kvadratična apsida, što je označilo punu afirmaciju gotike. Na području pod mletačkom upravom kvadratična apsida ima svoje ishodište u suzdržanoj gotici apeninskog poluotoka koja u općenitom smislu proizlazi iz

15 Termin *apsida* uglavnom se odnosi na polukružni ili poligonalni završetak većeg pravokutnog prostora. Taj se arhitektonski element u sakralnoj arhitekturi koristi do gotike kada se počinje graditi pravokutni kor. Ipak, općenito se termin *apsida* (*exedra*) koristi i za svaki manji polukružni ili pravokutni produžetak prostorije koji je prema većem prostoru u cijelosti rastvoren. Zato je u slučaju tipa manje kapele s kvadratičnom apsidom taj termin zadržan te se ne upotrebljava općeniti termin svetište pogodniji za građevine većih dimenzija.

16 12 crvenih posvetnih križeva, u čast 12 apostola pojavljuje se na unutarnjim zidovima sakralnih građevina od 13. stoljeća. Oslikani su kao križ upisan u kružnicu. U obredu posvećenja crkve (dedikacije) biskup ih je premazivao svetim uljem; Fučić, B. (2006.), *Ročki glagoljski abecedarij, iz istarske spomeničke baštine*, 1, Zagreb, 273.

17 Primjeri kapela sv. Marka, sv. Jurja i sv. Antuna u Cresu, vidjeti: Fillini, M.; Tomaz, L. (1988.): nav. dj.: 18-19, 27-28, 53-54.

18 Kapele sv. Mihovila između naselja Ustrine i Belej, sv. Augustina u Platu, sv. Ivana nad uvalom Toverašćica, Uznesenja Marijina na Loznatskom dolu, sv. Mihovila kraj Lubenica i sv. Nedjelje u Filoziciima, vidjeti: Mohorovičić, A. (1957.): nav. dj.: 519.

1 Kapela sv. Antuna opata u Lubenicama, arhitektonski snimak, tlocrt (crtež: D. Grigić, 1999., zbirka elaborata Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Chapel St. Anthony the Abbot in Lubenice, architectural survey, layout (drawing: D. Grigić, 1999, Collection of elaborates of the Conservation Department of Rijeka)

stroge arhitekture cistercitskog reda¹⁹ te nema značajnih doticaja s pravokutnim svetištima crkava kopnene Hrvatske koja nastaju pod utjecajem sjeverne Europe.

Na otoku Cresu prvobitni predložak za gradnju crkava i kapela s kvadratičnom apsidom jest kapela sv. Gaudencija u Osoru koja je izgrađena u drugoj polovini 14. stoljeća.²⁰ Tu je kapelu Mohorovičić svrstao u prijelazni romaničko-gotički tip koji odlikuje kvadratična apside sa šiljastim svodom i romaničko otvoreno krovništvo nad brodom, navodeći kako drugih građevina te vrste na Kvarnerskim otocima nema²¹ pa se ona nedvojbeno može smatrati uzorom za gradnju novog tipa svetišta na Cresu.²²

U 15. i početkom 16. stoljeća podižu se samostani franjevača trećoredaca. Prvobitna samostanska crkva sv. Marije od Anđela na Bijaru u Osoru građena je 1414. godine te je u izvornom obliku najvjerojatnije bila istog tipa kao manje gotičke kapele na otoku.²³ Samostanska crkva sv. Nikole u Porozini datira se približno u razdoblje prije 1465. godine,²⁴ dok je samostanska crkva sv. Jeronima u Martinšćici

građena u razdoblju od 1500. do 1505. godine.²⁵ Sklonost jednostavnosti oblikovanja i utemeljenost u gotičkoj tradiciji odlika je tih franjevačkih crkava, no ipak se novou-svojena gotička arhitektonska tipologija s kraja 14. stoljeća najprije, najdosljednije i najduže koristi u izgradnji malih kapela, kako u gradu tako i na izvangradskim prostorima otoka. Taj fenomen proizlazi iz ustaljene tradicije gradnje malih sakralnih građevina tijekom srednjeg vijeka koje u romanici imaju sličan tlocrt, no s polukružnom apsidom. Po usvajanju šiljastog bačvastog svoda, a pod spomenutim utjecajem talijanske gotike, posredstvom naručitelja o kojima će više biti rečeno u daljnjem tekstu, širi se tip gotičke građevine s kvadratičnom apsidom. Franjevačke crkve s pravokutnim svetištem ili ravnim korom grade se približno istodobno te je nedvojben opći utjecaj jednostavnosti franjevačke arhitekture na širenje tipologije i isprepletenost utjecaja prilikom izgradnje, a posebno s obzirom na činjenicu da su naručitelji ili donatori kako malih kapela tako i franjevačkih crkava često bile iste plemićke obitelji,²⁶ o čemu će također više biti rečeno kasnije. Franjevačke crkve su na otoku ipak zastupljene u manjem broju pa je najčešći tip gotičke sakralne građevine upravo mala gotička kapela. Gotički stilski elementi relativno su jednostavni,

19 O općenitim i općepoznatim karakteristikama talijanske gotike te razlikama u primjeni gotičkog stila sjeverno i južno od Alpa vidjeti primjerice: Rebold Benton, J. (2002.): *Art of the Middle Ages*, London, 231-240.

20 Deanović, A. (2005.): *Mali vječni grad Osor*, Osor, 46.

21 Mohorovičić, A. (1957.): nav. dj.: 518.

22 Krajem 14. i početkom 15. stoljeća Osor je još uvijek upravno, gospodarsko i crkveno središte cjelokupnog otočja pa novi graditeljski impulsi svakako kreću baš iz tog centra.

23 Fučić, B. (1949.): nav. dj.: 68.

24 Lemessi, N. (1979.): *Note storiche, geografiche e artistiche sull'isola di Cherso*, Roma, vol. I-V, vol. V, 155.

25 Isto: vol. V, 165.

26 Uloga naručitelja u prijenosu stilskih utjecaja dobro je poznata. Cresko plemstvo u tom procesu ima značajnu ulogu, što je već dokazano na većem broju primjera otočkih javnih i privatnih građevina, a posebno s obzirom na snažne veze s Venecijom u kojoj isti često borave kao izaslanici komuna, trgovci i slično. Česti odlasci u Veneciju zabilježeni su u Knjigama gradskog vijeća čije prijepise je objavio Lemessi (Lemessi, N. (1979.): nav. dj.).

2 Kapela sv. Petra u Hrasti; na vlastelinskom posjedu obitelji Colombis (foto: D. Krizmanić, 2006., fototeka KOR)

Chapel of St. Peter in Hrasta; on the feudal estate of the Colombis family (photo: D. Krizmanić, 2006, Photographic library KOR)

no u cijelosti potkrjepljuju općeprihvaćenu tezu o sklonosti „čistim“ oblicima u mediteranskom podneblju. Sklonost jednostavnim formama, neposredni utjecaj talijanske gotike i istodobno širenje tipologije franjevačke crkve određuje tip crkve ili kapele s kvadratičnom apsidom koji postaje uvriježen na prostoru Dalmacije i Primorja, dakle u širem prostornom kontekstu.

Najstarije gotičke kapele na Cresu koje pripadaju tom tipu su kapele sv. Antuna opata u kaštelu Lubenice i sv. Petra na posjedu Hrasta. Kapela sv. Antuna opata u Lubenicama²⁷ ističe se nešto većim dimenzijama (ukupne duljine 12 m i širine pročelja 6 m) te bočnim sjevernim portalom u obliku šiljastog luka klesanog okvira s plosnatim jednako-kračnim križem isklesanim na tjemenu luka. Vanjsko lice zida građeno je od grubo klesanog kamena sлагanog u pravilne redove. Portal pročelja je pravokutan, a nad njim je uobičajeni mali pravokutni otvor. U unutrašnjosti, šiljastobačvasti svod podijeljen je u dva polja svodnom pojasnicom koju nose zidani polustupovi kvadratična presjeka profilirane baze i kapitela. Na ramenima apsida dva su zidana bočna oltara, a na sjevernom zidu plitka lučno zaključena niša. Stipes glavnog oltara je izvoran, kvadratičnog presjeka sa zakošenim bridovima (sl. 1).

Kapela sv. Antuna opata u Lubenicama jedina je građevina iz ove grupe s bočnim portalom i svodnom pojasnicom koja počiva na polustupovima. Šiljasti bočni portal izveden je zbog pravilne orijentacije građevine, slijedom čega je pročelje okrenuto prema strmoj litici nad morskom obalom, a sjeverni zid prema naselju. Iz tog je razloga sjeverni, bočni

27 U starijim tekstovima ta se kapela naziva kapela sv. Nikole, no taj se titular odnosi na srušenu kapelu na sjevernom rubu grada. O položaju kapele sv. Nikole danas svjedoči samo toponim, a zabilježena je i na prvom katastarskom planu iz 1821. godine, međutim tada već bez oznake za sakralne građevine.

3 Kapela sv. Marije Magdalene u Cresu, pročelje (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of St. Mary Magdalene in Cres, front (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

portal u ovom slučaju glavni ulaz u kapelu, dok je onaj pravokutni na pročelju zapravo sporedan.

Ojačanje svoda pojasnicom uvriježeno je u Istri. Na Cresu je, osim u Lubenicama, takvo ojačanje izvedeno još samo u kapeli sv. Nedjelje u Filozicima koja pripada prijelaznom romaničko-gotičkom tipu s polukružnom apsidom.²⁸ Druga varijanta je pojasnica koju nose konzole. Takva pojasnica podupire svod gotičke kapele u Hrasti te šiljastobačvasti, sekundarno umetnuti svod romaničke kapele sv. Jurja²⁹ na posjedu Jelovica.

Podatke o izgradnji i korištenju kapele u Lubenicama još treba tražiti u arhivskim izvorima, no sudeći prema elementu svodne pojasnice, ona je jedna od najranijih gotičkih građevina na otoku. Svodna pojasnica na romaničko-gotičkoj kapeli sv. Nedjelje u Filozicima potvrđuje je ranog korištenja tog načina podupiranja svoda.

Sukladno tomu, i spomenuta kapela sv. Petra u zaseoku Hrasta jedan je od najranijih primjera pa je Fučić njezinu izgradnju datirao u 14. stoljeće.³⁰ U prvim upisima u zemljišne knjige i u arhivskim dokumentima kapela se spominje kao S.

28 Mohorovičić, A. (1957.): nav. dj.: 521.

29 Mohorovičić, A. (1959.): nav. dj.: 521.

30 Fučić, B. (1949.): nav. dj.: 64.

4 Kapela sv. Marije Magdalene u Cresu, križ na tjemenu portala (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of St. Mary Magdalene in Cres, cross on the vertex of the portal (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

Petrus de media via ili *San Pietro de Mezzavia*,³¹ čime je označen njezin smještaj na polovici puta između Cresa i Osora (sl. 2).

Vanjsko lice zidova građeno je od grubo klesanog kamena slaganog u pravilne redove. Portal ima ravni, masivni nadvratnik na čijoj je sredini isklesana varijanta plosnatog jednakokračnog križa, neka vrsta *crux hastata*. Iznad portala je uobičajeni mali pravokutni otvor. Zvonik na preslicu nije očuvan. Izvorni krovni pokrov od kamenih ploča zamijenjen je kanalicom, čime je kosina krovišta izmijenjena. Očuvan je samo jedan red kamenih ploča na rubu strehe.

Sukladno podatcima iz zemljišnih knjiga naručitelji izgradnje bili su članovi creske plemićke obitelji Colombis (Golubić), jedne od najmoćnijih vlastelinskih obitelji srednjovjekovne creske komune, koji se u arhivskim vrelima iz 15. stoljeća spominju kao gradski suci.³² Obitelj Colombis imala je u vlasništvu cjelokupni posjed *S. Pietro di Mezzavia*, jedan od petnaest najvećih izvangradskih imanja.³³ Tako je kapela sv. Petra, kao i brojne druge na otoku, bila sastavni dio veće graditeljske cjeline – vlastelinskog posjeda, o čemu će riječi biti kasnije. Obitelj Colombis imala je patronat i nad gotičkom kapelom sv. Marije Magdalene u Cresu (*S. Maria Madallena dei Colombis*),³⁴ a spominje se i u dokumentima vezanim uz izgradnju spomenutih samostana franjevac trećoredaca.³⁵ Sve navedeno ukazuje na značajan doprinos te obitelji u usvajanju i širenju gotičke arhitekture na otoku.

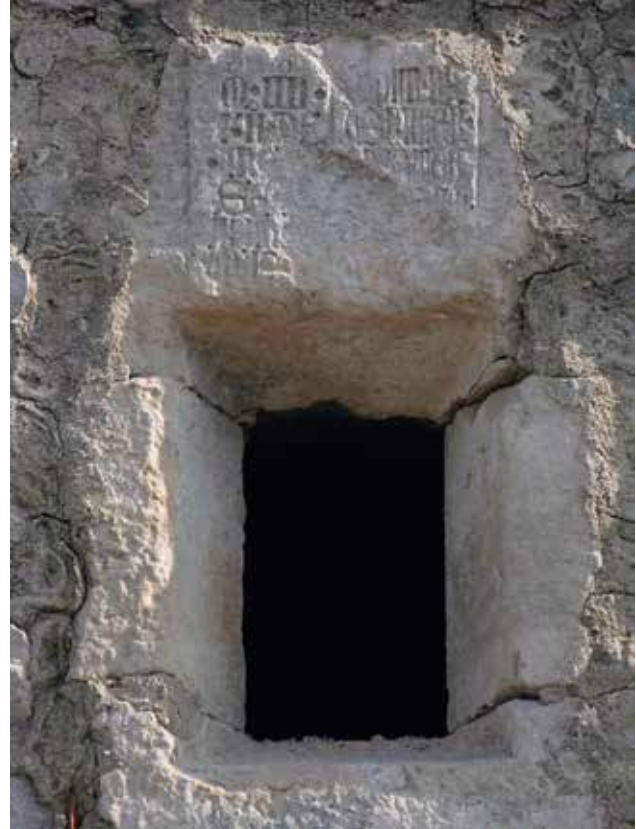
31 Lemessi, N. (1979): nav. dj.: vol. I, 143.

32 Vlahović, J. (1995): *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Zagreb, 97-99.; Lemessi, N. (1979): nav. dj.: vol. IV, 201.

33 Lemessi, N. (1979): nav. dj.: vol. V, 393-417.

34 Fillini, M., Tomaz, L. (1988): nav. dj.: 33.

35 Blaž Colombis donira osorskim franjevcima posjede za izgradnju samostana u Martinšćici 1479. godine, a donacijama pomaže iste godine i franjevcima u Porozini, vidjeti: Lemessi, N. (1979): nav. dj.: vol. V, 155, 165

5 Kapela sv. Marije Magdalene u Cresu, pročelje (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of St. Mary Magdalene in Cres, front (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

Kapela sv. Marije Magdalene u Cresu svojevrsan je prototip kapele koja se na Cresu gradi tijekom 15. stoljeća. Fučić je, temeljem natpisa goticom na uskom pravokutnom otvoru iznad portala, naveo da je izgrađena 1402. godine.³⁶ Ima kvadratičnu apsidu, portal klesanog kamenog okvira u obliku šiljastog luka, šiljasto-bačvasti svod i zvonik na preslicu. U tjemenu luka portala uklesan je plosnati jednakokračni križ upisan u kružnicu. Građena je od nepravilno obrađenog kamena slaganog u pravilne redove s pravilnije obrađenim uglovima. Fotografije iz sredine 20. stoljeća dokazuju da je bila žbukana u cijelosti.³⁷ Preslica je građena od klesanog kamena, ima istaknutu profiliranu bazu i kapitelnu zonu, a na stražnjem licu su dva kamena prstena – nosača zastave. Pokrivena je kanalicom, no očuvan je vijenac kamenih ploča pod stromom, ostatak prvobitnog krovnog pokrova od škrile. Godine 1949. Fučić spominje ostatke zidnih slika iz 15. stoljeća „po cijeloj površini lađe, apside i svoda“³⁸, što je danas vidljivo tek u tragovima (sl. 3, 4, 5).

36 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 50.

37 Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci.

38 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 50.

6 Kapela sv. Marije Magdalene u Filozićima, apsida (foto: D. Krizmanić 2006., fototeka KOR)

Chapel of St. Mary Magdalene in Filozići, apse (photo: D. Krizmanić 2006, Photographic Library KOR)

7 Kapela sv. Marije Magdalene u Filozićima, pročelje (foto: D. Krizmanić 2006., fototeka KOR)

Chapel of St. Mary Magdalene in Filozići, front (photo: D. Krizmanić 2006, Photographic Library KOR)

GOTIČKE KAPELE 15. STOLJEĆA NA IZVANGRADSKIM POSJEDIMA

Nakon izgradnje prvih gotičkih kapela s kvadratičnom apsidom, na otoku je usvojen tip koji se, uz vrlo mala odstupanja, dosljedno ponavlja prilikom izgradnje većeg broja građevina. Početkom 15. stoljeća usvojen je portal u obliku šiljastog luka, a izvedba svodnih pojasnica je napuštena. Tako je creskoj kapeli sv. Marije Magdalene, po tlocrtu, dimenzijama, oblikovanju, izvedbi šiljastog portala i trijumfalnog luka, srodno sedam kapela na otoku građenih na izvangradskim prostorima, najčešće kao dio otočkih posjeda u vlasništvu plemstva i Crkve.

Kako je već istaknuto, njihova izgradnja se nastavlja na uspostavljenu tradiciju izgradnje romaničkih kapela što je povezano s procesom feudalizacije otoka koji je dovršen u 12. stoljeću, zacrtavši organizaciju otočkog prostora podijeljenog u feudalne posjede. Posjedi obuhvaćaju poljoprivredne površine, vinograde, pasišta i šume, a graditeljski sklopovi na njima stambene i gospodarske građevine. Unutar graditeljske cjeline nerijetko postoji jedna veća građevina namijenjena povremenom boravku vlasnika posjeda, *palac*, svojevrсна ladanjska kuća. Te građevine danas nemaju stilске elemente i ne odaju vrijeme nastanka, no o njihovom postojanju svjedoči pisana građa. Naime, u Statutu Cresa i Osora iz 1441. godine navode se u cijelosti definirani odnosi radnika i vlasnika imanja,³⁹ dok se u Knjigama Gradskog vijeća⁴⁰ čak i poimence spominju neke cjeline pod nazivom *stanze* (stanovi). Tako je usvojen naziv „pastirski stan“ koji se odnosi na sam graditeljski sklop te odražava dominantnu gospodarsku djelatnost, stočarstvo. Pastirski stanovi

39 Gović, V. (2011.): Povijesne odrednice puntarskog gospodarstva, *Punta Križa*, katalog izložbe, (ur.) Gović, V., Mali Lošinj, 51-58, 54.

40 Regeste Knjiga Gradskog vijeća u: Lemessi, N. (1979): nav. dj.

postupno se preoblikuju u stalna naselja, zaseoke i sela, no inicijalno su bili namijenjeni povremenom stanovanju za vrijeme sezonskih poslova.⁴¹ Kapele jesu ili postupno postaju mjesta prakticiranja pučke pobožnosti za stanovnike posjeda, posebno na posjedima koji pripadaju Crkvi. Međutim, kapele na plemićkim posjedima izvorno su privatni oratoriji vlasnika. To potvrđuje katastar iz 1821. godine u kojemu neke kapele nose naziv *oratorio privato* (privatni oratorij).⁴²

Krajem 14. stoljeća velikom površinom otoka upravljaju četiri srednjovjekovne komune: Beli, Lubenice, Cres i Osor.⁴³ Krajem 15. stoljeća Lubenice i Beli gube status komuna i padaju pod cresku jurisdikciju. Formira se bimunicipalna kneževina pod mletačkom vlašću, a prostorom otoka upravljaju samo dvije komune, Osor i Cres.⁴⁴ Otok je pod mletačkom vlašću od 1409. godine. Mletačka uprava favorizira cresko i osorsko plemstvo koje se u punom smislu profilira baš u tom razdoblju. S druge strane, moć komuna opada. Nekadašnji komunalni posjedi prelaze u vlasništvo plemića koji na njima obnavljaju zatečene kapele ili grade nove,⁴⁵ primjenjujući pri tom novousvojeni stil. Pojedini su plemići imali veći broj međusobno udaljenih posjeda pa su dali izgraditi i veći broj kapela. Tako se otokom proširila

41 O pastirskim stanovima vidjeti: Gović, V. (2011.): Organizacija i prostorno oblikovanje pastirskih stanova, *Punta Križa*, katalog izložbe, (ur.) Gović, V., Mali Lošinj, 61-69.

42 O primjeru romaničko-gotičke kapele sv. Ivana na posjedu Murtovnik koja je označena kao *oratorio privato* (privatni oratorij) plemićke obitelji Moise iz Cresa, vidjeti: Dlaka, I. (2011.): Sakralna baština Punte Križa, *Punta Križa*, katalog izložbe, (ur.) Gović, V., Mali Lošinj, 37-49, 40.

43 Bonicelli, G. (1848.): *Storia dell'isola dei Lossini*, Trieste, 35-36., 41-42., 49 -53.

44 Crnković, N. (2001.): *Veli Lošinj iskonska civiliziranost i arhivsko blago*, Državni arhiv u Rijeci, posebna izdanja 14, Rijeka, 17. O uređenju osorske komune vidjeti: Beuc, I. (1953.): Osorska komuna u pravno-povijesnom svijetlu, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 1: 5-158, Rijeka.

45 Dlaka, I. (2011.): nav. dj.: 37-49, 40.

8 Kapela sv. Roka nad Vranskim jezerom (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of St. Rocco over the Vrana Lake (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

9 Kapela Svih Svetih u Stivanu, apsida (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of All Saints in Stivan, apse (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

svojevrсна tipska gotička kapela. Kapele su u nekim slučajevima građene unutar graditeljske cjeline (kapela sv. Antuna opata na posjedu Parhavac), u neposrednoj blizini graditeljskog sklopa (opisana kapela sv. Petra u Hrasti) ili su udaljene.

Sudeći prema zemljišnim knjigama, kapela sv. Marije Magdalene na rubu zaseoka Filozići smještena je na crkvenom posjedu. Posjeduje sve uobičajene elemente, a ističe se građom vanjskog plašta od većih pravilnih klesanaca. Na pročelju je vidljiva baza urušenog zvonika na preslicu. Pri opisu unutrašnjosti 1949. godine, Fučić navodi postojanje posvetnih križeva oslikanih crvenom bojom na jedanaest mjesta.⁴⁶ Zbog oštećenja žbuke danas su očuvani tek u tragovima (sl. 6, 7).

Kapela sv. Uršule također je smještena na crkvenom posjedu sjeveroistočno od grada Cresa. Vjerojatno je služila stanovnicima okolnih pastirskih stanova.⁴⁷ Građena je od grublje klesanog kamena sлагanog u pravilne redove. Ima sve elemente kao i druge kapele, a Fučić 1949. godine navodi kako je izvršeno pokusno sondiranje žbuke čime je otkriven trag crvenog posvetnog križa.⁴⁸

Kapela sv. Roka smještena je iznad jugoistočne obale Vranskog jezera. Do kapele vodi oštećeni, izvorno popločeni put iz zaseoka Vrane i Stanića. Za razliku od drugih građevina, građena je od neobrađenog kamena s puno vapnenog morta krupnog granulata. Samo su uglovi građeni od klesanog kamena. Nad šiljastim portalom mali je pravokutni

46 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 54.

47 Uz kapelu je vezana donacija stoke crkvi od strane obitelji Giuriaco iz naselja Penat iz 1525. godine. Crkva je stoku smjestila na pasišta obližnjih pastirskih stanova u vlasništvu Creske komune, a zauzvrat je kapeli dodijeljen kapelan koji je imao obvezu redovnog održavanja građevine i održavanja mise jednom mjesečno. Podatke donosi Matteo Fillini, bez navođenja izvora, u: Fillini, M.; Tomaz, L. (1988): nav. dj.: 65.

48 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 53.

otvor i zvonik na preslicu od klesanog kamena s istaknutom bazom i kapitelnom zonom. Izvorni pokrov od škriple vidljiv je ispod sloja žbuke i završnog pokrova od kanalicica (sl. 8).

Kapela sv. Ivana podno naselja Lubenice jedna je od teže dostupnih kapele. Smještena je na strmim zapadnim obalama otoka, podno naselja Lubenice nad uvalom Sv. Ivan. Vjerojatno je služila napuštenom zaseoku Vodiska koji je smješten na istom području. Prostor je izgubio sve funkcije, iako su i danas na terenu vidljivi ostatci nekadašnjih vinograda. Građevina je urušena, a očuvani su tek bočni zidovi i kvadratična apsida. Od pročelja je očuvan tek sjeverozapadni kut građen od klesanaca. Klesani šiljasti trijumfalni luk očuvan je u cijelosti i počiva na profiliranim impostima. U unutrašnjosti je dijelom očuvana izvorna žbuka te tragovi šest crvenih posvetnih križeva. Vanjsko lice zidova građeno je od neobrađenog i grubo obrađenog kamena, poput kapele sv. Roka nad Vranskim jezerom.

Istog je tlocrtnog tipa urušena kapela sv. Damjana (sv. Nedjelje) u blizini naselja Krčina. Pripada ruralnom naselju Orlec koje se razvilo iz većeg broja pastirskih stanova.

Kapela Svih Svetih u naselju Stivan izvorno pripada zaseoku Donje Selo koji se razvilo iz pastirskog stana. Pastirski stanovi, a potom stalna naselja Donje Selo, Gornje Selo i Suviški srasli su u jedinstveno naselje Stivan. Svaki zaselak je imao svoju kapelu. Kapela sela Sv. Vida (Suviški) pripada prijelaznom romaničko-gotičkom tipu s polukružnom apsidom i šiljasto-bačvastim svodom, svjedočeći o ranom postanku naselja.⁴⁹ Kapela Svih Svetih građena je od grubo klesanog kamena sлагanog u pravilne redove. Krovnište je prekriveno kanalicom, no na rubu strehe je očuvano pet redova izvornog pokrova od kamenih ploča. Drugim su

49 Fučić, B. (1995): *Apsirtides*, Mali Lošinj, 90.

10 Kapela Svih Svetih u Stivanu, pročelje (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of All Saints in Stivan, front (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

12 Vlastelinski posjed obitelji Bochina, Parhvac (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Feudal estate of the Bochina family, Parhvac (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

11 Kapela sv. Mihovila na posjedu Garmožaj, unutrašnjost apsida (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Chapel of St. Michael on the Garmožaj estate, interior of the apse (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

kapelama istovjetni elementi šiljastog portala, pravokutnog otvora nad portalom, zvonika na preslicu i trijumfalnog luka (sl. 9, 10).

Na području Punta Križa⁵⁰ dvije su kapele koje pripadaju tom tipu. Kapela sv. Mihovila na posjedu Garmožaj izvaja

⁵⁰ Toponim je kroz povijest višeznačan (rtovi južnog dijela otoka Cres), a danas se odnosi na naselje i na cjelokupni prostor najjužnijeg dijela otoka Cres, od Osora prema jugu. Vidjeti: Dlaka, I. (2011.): *Punta Križa, prostor, vrijeme, ljudi, Punta Križa*, katalog izložbe, (ur.) Gović, V., Mali Lošinj, 5-15, 5.

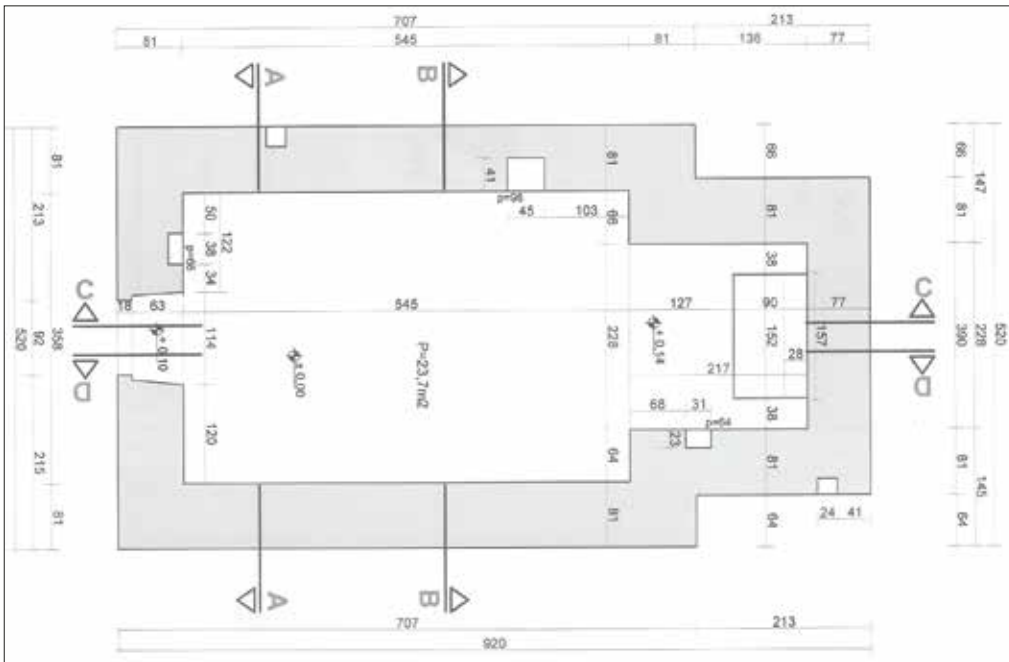
se od ostalih kapela po tome što nema mali pravokutni otvor na pročelju iznad portala, već uske pravokutne otvore na bočnim zidovima smještene 1,5 m od ramena apsida. Na tjemenu šiljastog portala isklesan je plosnati jednakokrani križ upisan u kružnicu, gotovo istovjetan onome na kapeli sv. Marije Magdalene u Cresu, ali jednostavnije izveden. Apsida je uža od uobičajenog (1,8 m), a na ramenima apsida postoje tragovi zidanih podnožja bočnih oltara poput onih u kapeli sv. Antuna opata u Lubenicama. Smještaj bočnih oltara vjerojatno je utjecao na dimenzije apsida. Duž zidova, na visini od 1,73 m od poda iscrtana je crvena linija ispod koje su raspoređeni posvetni križevi od kojih je njih pet bolje očuvano. U građevini je očuvano popločenje od nepravilnih kamenih ploča. Krovni pokrov nije očuvan, no vidljivi su tragovi izvornog pokrova od škrile na rubu krovne strehe (sl. 11).

Kapela sv. Antuna opata smještena je na posjedu Parhvac. Naručitelji izgradnje bili su creski plemići, vlasnici posjeda, obitelj Bochina. U neposrednoj blizini kapele nalazi se stambeno-gospodarska građevina s obrambenim elementima.⁵¹ Kamena greda, sekundarno ugrađena u bazu oltara s početka 20. stoljeća,⁵² vjerojatno je nadvratnik ulaznog portala u stambeni dio kompleksa. Na njoj je uklesana 1485. godina, inicijali A. B. i grb obitelji Bochina.⁵³ Uklesana godina odnosi se na izgradnju stambenog dijela kompleksa, a odgovara i vremenu izgradnje kapele s kojom stambeni dio čini skladnu arhitektonsku cjelinu. U prilog dataciji izgradnje kapele krajem 15. stoljeća ide i heksagonalni otvor iznad portala koji je u ovom slučaju zamijenio

⁵¹ Obrambena funkcija iščitava se u potpunoj zatvorenosti prizemlja bez otvora, osim ulaznog portala.

⁵² O sanaciji građevine početkom 20. stoljeća svjedoči uklesana godina na pročelju – 1925. U to se razdoblje može datirati izvedba oltara i poda od opeke te vjerojatno prekrivanje građevine kanalicom.

⁵³ Čus-Rukonić, J. (2013.): *Grbovi creskog ladanja*, katalog izložbe, Creski muzej, Cres, 34.

13 Kapela sv. Antuna na posjedu Parhavac, tlocrt (crtež: M. Matulja, 2007., fototeka KOR)

Chapel of St. Anthony on the Parhavac estate, layout (drawing: M. Matulja, 2007, Photographic Library KOR)

uobičajeni mali otvor u obliku izduženog pravokutnika prisutan na starijim građevinama (sl. 12).

O funkciji stambeno-gospodarske građevine na Parhavcu podijeljena su mišljenja. Nagađa se o izvornom korištenju od strane neke eremitske zajednice poput franjevac trećoredaca⁵⁴ koji, kao što je već spomenuto, na otoku imaju tri samostana. Prema zabilježenoj usmenoj predaji, graditeljski se sklop sredinom 19. stoljeća koristio kao povremeno obitavalište fratara (vjerojatno iz samostana trećoredaca u Osoru, na Bijaru), no postojanje samostana na tom lokalitetu za sada nije potvrđeno pisanom građom.⁵⁵ Arhitektonske karakteristike idu u prilog definiciji sklopa kao stambeno-gospodarskog, na što upućuje plemićko vlasništvo posjeda, posebno nadvratnik s grbom obitelji.⁵⁶ Prostorna organizacija sklopa ukazuje na to da je riječ o graditeljskoj cjelini koja nastaje istovremeno kao izvangradski vlastelinski posjed s kapelom. Kapela je građena grubo klesanim kamenom u pravilnom slogu. Ima uobičajeni šiljasti portal pomno klesanog okvira s uklesanim križem sv. Antuna opata i inicijalima naručitelja (B. B. – Bortol Bochina) u

54 Starac, R. (2011.), *Arheološka baština Punte Križa, Punta Križa*, katalog izložbe, (ur. Gović, V., Mali Lošinj, 19-35, 34.

55 Dlaka, I. (2011.): nav.dj.: 37-49, 42. Lokalitet je izgrađen i prije nastanka graditeljskog sklopa iz 15. stoljeća, o čemu svjedoči nalaz ulomka kamene grede s predromaničkim pleternim ornamentom iz 9.-10. stoljeća, a koji je danas ugrađen u zid stambene građevine u Nerezinama. Pretpostavlja se da je taj ulomak sekundarno bio ugrađen u oltar kapele te odbačen prilikom obnove u 20. stoljeću, kada je izvorno podnožje oltara zamijenjeno betonskim. O predromaničkom ulomku i izgrađenosti lokaliteta u srednjem vijeku vidjeti: Jasminka Čus-Rukonić, J. (1991.): *Predromanička, prototromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 35; Starac, R. (2009.): Izvještaj o rezultatima zaštitnog sondiranja uz crkvicu Sv. Antona na Parhavcu kod Punte Križa, Rijeka, rukopis.

56 Ta je definicija prvi put navedena u Rješenju za upis sklopa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske 2008. godine, a do tada se sklop građevina smatrao samostanom. U recentnoj publikaciji o grbovima creskog ladanja, Jasminka Čus-Rukonić prihvaća taj naziv te navodi da je kapela izgrađena nešto kasnije, vidjeti: Čus-Rukonić, J. (2013.): nav. dj.: 34.

tjemenu luka.⁵⁷ Krovšte je prekriveno kanalicom, a pri dnu strehe očuvana su tri reda izvornog pokrova od kamenih ploča. U unutrašnjosti su očuvani crveni posvetni križevi te tragovi zavjetnih crteža i natpisa crnom bojom (sl. 13).

Sve navedene građevine skoro su u cijelosti podudarne, kako u osnovnim elementima tako i u oblikovanju detalja. Osim manjih odstupanja, na primjeru kapele sv. Mihovila na posjedu Garmožaj, varira još samo kvaliteta obrade vanjskog zidnog plašta od grubo klesanog do neobrađenog kamena, što vjerojatno ovisi o pristupu građevini. Iz tog su razloga teže dostupne kapele sv. Roka nad Vranskim jezerom i sv. Ivana nad strmim zapadnim obalama otoka građene od grublje obrađenog ili neobrađenog kamena. Obrada vanjskog lica zida nije presudna u ocjeni kvalitete graditeljske izvedbe jer su kapele bile završno žbukane. Primjeri gdje su očuvana izvorna opločenja dokazuju da su građevine bile popločene velikim kamenim pločama ili su bili izvedeni zaglađeni vapneni podovi. Sve su građevine bile pokrivene krovnom pokrovom od kamenih ploča. Krovšta su bila strmija od onih pokrivenih kanalicom, što je vidljivo na građevinama kojima su krovšta preinačena uslijed promjene krovnog pokrova. Zvonici u najvećem broju primjera nisu očuvani, no ravni završetak zabata pročelja u svim slučajevima svjedoči o njihovom istovjetnom položaju. Očuvani zvonici su različite kvalitete izvedbe, od klesanih do zidanih, a pojedini su i naknadno rekonstruirani, no redovito su to zvonici s jednim lučnim, blago šiljastim otvorom za zvono. Na unutarnjem licu zidova svih kapela zabilježeni su posvetni križevi, osim u kapelama čija je žbuka uklonjena u cijelosti (kapela sv. Antuna opata u Lubenicama, kapela sv.

57 Isto: 34.

Roka nad Vranskim jezerom i kapela Svih Svetih u Stivanu). Minuciozno izvedene varijante jabučastih i trolisnih završetaka krakova križeva svjedoče o intenciji stvaranja kvalitetno opremljenih građevina. Ista se namjera čita na klesarski kvalitetno obrađenim detaljima portala, zvonika na preslicu i trijumfalnih lukova. Tako se zaključuje da su brojne kapele na izvangradskim prostorima otoka Cresa građene prema istom modelu koji je uspostavljen početkom 15. stoljeća bez značajnijeg opadanja kvalitete izvedbe. Za kvalitetu izvedbe i dosljednu primjenu gotičkog arhitektonskog izričaja zaslužni su naručitelji. Slijedom promjene gospodarskih djelatnosti na posjedima, promjene broja stanovnika i preostanja pastirskih stanova u stalna naselja, mijenjale su se i prilagođavale stambene i gospodarske građevine. Najveći broj kapela ostao je neizmijenjen predstavljajući tako jedini izvorni materijalni trag povijesne društveno-gospodarske organizacije otoka i najistaknutiji odraz kulture vladanja izvangradskim prostorom Cresa.

GRADSKE KAPELE BRATOVŠTINA I IMUĆNIH PUČANA, UTJECAJI RENESANSE I POVIJESNE PREINAKE

Kako na izvangradskim posjedima kapele grade plemići i Crkva, tako ih u gradu podižu i bratovštine te novi društveni sloj koji se profilira početkom 16. stoljeća, obogaćeni pučani. U usporedbi s drugim stilskim razdobljima, gotika na ovom prostoru traje relativno kratko, tijekom samo jednog stoljeća. Arhitektonski tip opstaje i u 16. stoljeću, no već početkom stoljeća dolazi do odstupanja u oblikovanju detalja pod utjecajem novog stila, renesanse, koja će se dublje ukorijeniti. Takav je primjer kapela sv. Marije *del Prato* (*dei Butafogo*) u Cresu. Smještena je na današnjem Šetalištu koje tijekom povijesti nosi naziv *Prato*, neposredno izvan renesansnog poteza bedema. Kapelu je dao izgraditi imućni trgovac Nicolò Butafogo 1534. godine.⁵⁸ Tako kapela pripada istom tlocrtnom tipu te od otvora ima tek portal i manji otvor nad njim, utjecaji renesanse su jasni. Portal je pravokutan, profiliranog okvira, s karakterističnim renesansnim kamenim rasteretnim lukom. Na nadvratniku portala je grb obitelji Butafogo. Otvor nad portalom je kružan, a preslica je lučno zaključena.

Zbog sagledavanja brojnosti primjera istog tipa građevine na otoku, opisanim kapelama treba pribrojiti i gotičke kapele koje su u kasnijim povijesnim razdobljima značajnije preoblikovane.⁵⁹ Jedna od njih je kapela sv.

58 Fillini, M., Tomaz, L. (1988): nav. dj.: 31.

59 Dio gotičkih kapela, koje su pripadale istoj grupi, u kasnijim je povijesnim razdobljima dograđen i preinačen. Crkva Majke Božje od Loza na posjedu Loze nastala je značajnijom dogradnjom gotičke kapele koja danas ima funkciju ulaznog kraka u veću građevinu križnog tlocrta s trolisnim pročeljem, interpretacijom znamenitog renesansnog uzora, Osorske katedrale. Kapela sv. Uršule kraj naselja Podol u nekoliko je navrata dograđivana, a izvorni dio s gotičkim svodom danas čini začelje građevine. U Župnoj crkvi sv. Filipa i Jakova u ruralnom naselju Vrana gotička je kapela, kao i u Lozama, danas tek ulazni krak veće građevine. Kapela sv. Kuzme i Damjana na uzvisini iznad Miholašćice inkorporirana je u noviju građevinu, dok je apsida porušena.

Marije od Zdravlja u Cresu, koja se u arhivskim vrelima spominje kao *S. Maria di Neresi*, a pripadala je istoimenoj bratovštini. Bratovština se spominje 1497. godine, kao tek oformljena, a građevina kao već postojeća.⁶⁰ Neogotičkim oblikovanjem pročelja i otvaranjem velikih šiljastih prozorskih otvora izgubila je izvorna svojstva, no za razliku od drugih preoblikovanih gotičkih kapela osnovni elementi (kvadratična apsida i šiljasto-bačvasti svodovi) očuvani su do danas. U izvornim gotičkim gabaritima sačuvana je i kapela sv. Antuna opata na groblju kaštela Beli. Prema glagoljskom registru istoimene bratovštine, dograđena je već 1584. godine.⁶¹ Pročelje je izmijenjeno, dograđen je trijem, probijeni su novi otvori. Gotičko stilsko oblikovanje naglašeno je izvornim uskim prozorskim otvorima u obliku šiljastog luka sa skošenim profilom, od kojih je jedan smješten na apsidi, a drugi na južnom zidu kapele. To su jedini prozorski otvori toga tipa na građevinama koje pripadaju ovoj grupi, a izvedeni su kao kvalitetan klesarski rad.

STUPANJ OČUVANOSTI I OBNOVE

Slijedom izrade konzervatorske dokumentacije, izrađeni su prijedlozi za upis u Registar kulturnih dobra Republike Hrvatske te je od 2004. u Registar upisano sedam građevina.⁶² Četiri građevine se nalaze unutar zone zaštite cjelina,⁶³ a tri građevine nemaju pravnu zaštitu.⁶⁴ U liturgijskoj funkciji je sedam kapela i sve su u dobrom građevinskom stanju, usprkos pojedinim preinakama kojima je narušena izvornost. Prema podacima iz 1949. koje bilježi Fučić, na kapeli sv. Uršule sredinom 20. stoljeća krovni pokrov apside od kamenih ploča prekriven je betonom, dok je krovnište broda prekriveno kanalicom. U tom su razdoblju ožbukani i zidovi u unutrašnjosti,⁶⁵ no bez uklanjanja izvorne žbuke. Kapela Svih Svetih u naselju Stivan, usprkos mnogobrojnim vlasnicima (stanovnicima naselja), održavana je i u povremenoj je funkciji. Nažalost, uklonjeni su svi slojevi žbuke s unutarnjih zidova, kao i na kapeli sv. Roka iznad Vranskog jezera. Do potpunog uklanjanja žbuke s unutarnjeg lica zidova najčešće dolazi zbog poteškoća u održavanju uslijed djelovanja vlage, ali i nedovoljnog poznavanja vrijednosti

60 Kapela se spominje u prvoj Knjizi Gradskog vijeća 1497. godine: *Nicolò Petris chiede che i cittadini sieno esentati dal pagamento del „herbadego alla frataia di S. Maria di Neresi“ (guella chiesuola che sorge allo squero, l'ultima verso il convento delle Monache) essendo questa appena istituita.* (Nicolò Petris traži da se građani oslobode plaćanja zakupa zemljišta bratovštini *S. Maria di Neresi* / ona crkvice koja je podignuta u škveru, posljednja prema samostanu časnih sestara /, s obzirom da je ista tek oformljena. / prijevod autorice); Lemessi, N. (1979.): nav. dj.: vol. I, 132.

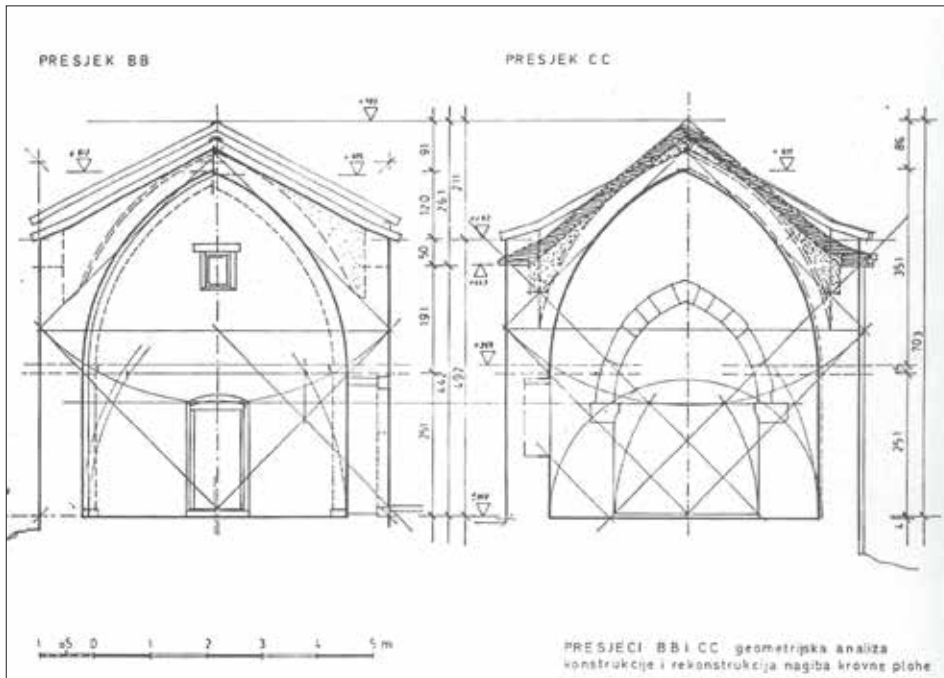
61 Fučić, B. (1949.): nav. dj.: 55.

62 Kapele sv. Petra u Hrasti, sv. Marije Magdalene u Cresu, sv. Marije Magdalene u Filozićima, sv. Roka nad Vranskim jezerom, Svih Svetih u Stivanu, sv. Antuna opata na Parhavcu i sv. Antuna opata u Belom.

63 Kapele sv. Antuna opata u Lubenicama, sv. Ivana podno Lubenica, sv. Marije del Prato i sv. Marije od Zdravlja u Cresu.

64 Kapele sv. Uršule u blizini Cresa, sv. Mihovila na posjedu Garmožaj i ruševine kapele sv. Damjana kod Krčine.

65 Fučić, B. (1949.): nav. dj.: 53.

14 Kapela sv. Antuna opata u Lubenicama, geometrijska analiza nagiba krovnih ploha (crtež: D. Grigić, 1999., zbirka elaborata KOR)
Chapel of St. Anthony the Abbot in Lubenice, geometrical analysis of the slope of roof surfaces (drawing: D. Grigić, 1999, Collection of elaborates KOR)

žbukanih slojeva. Kapela sv. Roka u vlasništvu je Crkve, a liturgija se održava tek povremeno. Zbog teške dostupnosti održavanje izostaje pa je žbuka vanjskog zidnog plašta u lošem stanju, kao i krovni pokrov. U liturgijskoj funkciji su i kapele u urbanim cjelinama; kapela sv. Antuna u Belom, kao grobljanska kapela, kapele sv. Marije *del Prato* i sv. Marije od Zdravlja u Cresu.

Kapela sv. Antuna opata u Lubenicama cjelovito je obnovljena u razdoblju od 2000. do 2003. godine pod nadzorom konzervatorske službe.⁶⁶ To je jedina građevina unutar grupe na kojoj je izvedena zamjena zatečenih materijala i oblika materijalima i oblicima koji odgovaraju izvornima. Prije obnove bila je pokrivena dotrajalom kanalicom. Vanjski zidni plašt bio je mjestimice obrastao raslinjem. S unutarnjih zidova uklonjena je žbuka, a sljubnice su bile zapunjene cementom.

Tijekom radova očišćene su sljubnice, a unutrašnjost je u cijelosti žbukana. Zazidani sjeverni portal je otvoren i opremljen drvenim vratnicama. Analizom zatečenog stanja, 1999. godine ustanovljeni su tragovi izvornih strmijih krovnih ploha koje su bile pokrivene kamenim pločama.⁶⁷ Nakon uklanjanja kanalice, pronađen je otisak izvornog kamenog pokrova koji je potvrdio pretpostavljeni izvorni nagib krovnih ploha. Građa zidova pod zatečenim strehama ukazala je na sekundarno dozidavanje pa su krovne strehe snižene, a sljeme krovišta je podignuto. Građevina je u liturgijskoj funkciji, a koristi se i tijekom održavanja ljetnih glazbenih večeri. Njezinoj atraktivnosti doprinose vrijednosti naselja

i šireg okruženja neokrnjene izvornosti, što je prepoznato i istaknuto u otočkim itinererima (sl. 14, 15, 16).

U svojevrsnoj namjeni je i kapela sv. Marije Magdalene u Cresu, obiteljska kapela obitelji Colombis koja od 1948. godine postaje Općenarodna imovina pod upravom Kotarskog narodnog odbora Lošinj-Cres, danas u vlasništvu Grada Cresa. Privremeno se koristi za deponiranje materijala iz arheološke zbirke Creskog gradskog muzeja, održava se i nema značajnijih oštećenja.

Sve ostale kapele su izvan funkcije. Dvije urušene kapele, kapela sv. Ivana podno naselja Lubenice i kapela sv. Damjana u blizini naselja Krčina, danas su dio napuštenog kulturnog krajolika otoka. Izrazito su teško dostupne. Zidovi kapele sv. Damjana sačuvani su do visine od 1 m. Kapela se bilježi kao ruševina još od prve katastarske izmjere 1821. godine, dok se u zemljišnim knjigama navodi kao cisterna, u vlasništvu većeg broja stanovnika obližnjeg naselja Orlec. Kapela sv. Ivana zabilježena je u zemljišnim knjigama kao zgrada. Od 1948. godine je Općenarodna imovina, a današnji je vlasnik Republika Hrvatska.

Kapela sv. Mihovila na posjedu Garmožaj je pred urušavanjem, bez pokrova, s brojnim pukotinama zidova. Teško je dostupna, smještena u gustom vegetaciji bez pristupnog puta. Nije zabilježena u katastru, a čestica na kojoj se nalazi označena je kao šuma. Kapela sv. Marije Magdalene na rubu zaseoka Filozići, iako u blizini naselja i u vlasništvu Crkve, dijelom je urušena. Pukotine su vidljive na brojnim mjestima. Vanjski plašt dijela južnog zida i apside je urušen. Godine 1949. Fučić navodi da je početkom 20. stoljeća uklonjen pokrov, što uzrokuje značajna oštećenja zidova zbog prodora vode i vegetacije. Oštećenja opisuje kao pukotine

⁶⁶ Konzervatorski nadzor: Hrvoje Giaconi, d.i.a., izvođač radova: Kapitel d.o.o., Žminj.

⁶⁷ Lubenice, crkva sv. Antuna, arhitektonski snimak i prijedlog rekonstrukcije, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, 1999., elaborat br. 311.

15 Kapela sv. Antuna u Lubenicama, stanje prije obnove (foto: D. Krizmanić 1999., fototeka KOR)

Chapel of St. Anthony in Lubenice, condition prior to restoration (photo: D. Krizmanić 1999, Photographic Library KOR)

16 Kapela sv. Antuna u Lubenicama, stanje nakon obnove (foto: D. Krizmanić, 2005., fototeka KOR)

Chapel of St. Anthony in Lubenice, condition following restoration (photo: D. Krizmanić, 2005, Photographic Library KOR)

(izraženije na južnom zidu) i navodi kako su zidovi još cjeloviti.⁶⁸

Kapela sv. Petra u Hrasti, nekadašnjem posjedu obitelji Colombis, 1948. godine postaje Općenarodna imovina pod upravom Kotarskog narodnog odbora Lošinj-Cres. Već je i prije te godine prenamijenjena u gospodarsku građevinu. Naime, izmijenjeno stanje zabilježeno je fotografijom već 1945. godine.⁶⁹ Godine 1949. Fučić spominje da je kapela u dobrom stanju, ali je pretvorena u štalu, dok je trijumfalni luk zazidan jer je apsida adaptirana u cisternu.⁷⁰ Građevinski radovi koji su izvedeni na građevini u svrhu njezine prenamjene datiraju se, dakle, u prvu polovinu 20. stoljeća. Masivni zid, kojim je apsida zatvorena u unutrašnjosti, građen je od neobrađenog kamena i vapnenog morta, dok je u brodu kapele, ispod razine krivine svoda, postavljen drveni grednik sjenika. S krovništa apsida uklonjen je pokrov. Bočni zidovi apsida nadozidani su radi postizanja pada za utjecanje kišnice kroz perforacije koje su probijene u svodu. Iznad vijenca od kamenih ploča, kojim završava streha krovništa broda, postavljen je oluk od kanalica za skupljanje kišnice.

Danas je namjena apsida kao vodospreme napuštena, a građevinu koriste stanovnici zaseoka kao odlagalište poljoprivrednog alata i zaklon za stoku, izvan zakonskih okvira te bez preuzimanja obveze održavanja kulturnog dobra. Zbog neodržavanja i dotrajalosti samih preinaka, oštećenja oluka i krovništa, građevina se počela urušavati (sl. 17, 18, 19).

Obnova je započela nakon urušavanja vanjskog lica sjevernog zida u ožujku 2011. godine. Zbog nemogućnosti provedbe propisanih mjera tehničke zaštite od strane vlasnika, sanacija je uvrštena u program zaštite i očuvanja kulturnih dobara te se s radovima započelo 2012. godine.

Do početka radova urušio se i dio vanjskog lica južnog zida te je započelo odvajanje vanjskog kamenog plašta pročelja od unutarnje strukture zida. Radovi su provedeni tijekom 2012. i 2013. godine.⁷¹ Obuhvatili su obnovu krovništa i vanjskog plašta ponovnim zidanjem urušenog materijala. Krovnište je pokriveno novom kanalicom, a oluci su uklonjeni. Prilikom obnove primijenjeno je načelo minimalnosti neophodnog zahvata, posebno s obzirom na nedefiniranu buduću namjenu. Zbog nedostatka tehničke dokumentacije druge intervencije iz prve polovine 20. stoljeća zadržane su na građevini. Daljnji radovi i način prezentacije ovise o budućoj namjeni, a svakako trebaju obuhvatiti sanaciju žbuka u unutrašnjosti.

U istom razdoblju, primjenom istih načela, obnovljena je i kapela sv. Antuna opata na posjedu Parhavac. Graditeljski sklop danas je u vlasništvu grada Malog Lošinja. Prije početka obnove bio je izvan funkcije i bez kolnog pristupa. Kapela je bila u dobrom građevinskom stanju, dotrajalog krovnog pokrova, s većim oštećenjima u unutrašnjosti uslijed djelovanja vlage. Posljednja obnova iz 1925. godine obuhvatila je izvedbu oltara, poda od opeke i nanošenje sloja produžne žbuke na zidove i svod u unutrašnjosti. U tom je razdoblju građevina vjerojatno prekrivena kanalicom.

Obnovu je iniciralo lokalno zavičajno društvo 2006. godine.⁷² Ta je inicijativa pokrenuta kao model za obnovu i revitalizaciju kulturnih dobara južnog dijela otoka Cresa. Pripremni radovi su obuhvatili izradu dokumentacije, arhitektonski snimak i projekt sanacije te izvedbu zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru planirane izvedbe dnaže. Radovi su izvedeni u razdoblju od 2010. do 2013.

68 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 54.

69 Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci.

70 Fučić, B. (1949): nav. dj.: 64.

71 Konzervatorski nadzor: Tea Sušanj Protić, mag. pov. umj., konzervator viši stručni savjetnik; izvođač radova: Gramatoš d.o.o., Cres.

72 Zavičajno društvo „Puntari“ Punta Križa.

17 Kapela sv. Petra u Hrasti, urušavanje (foto: D. Krizmanić, 2011., fototeka KOR)

Chapel of St. Peter in Hrasta, collapse (photo: D. Krizmanić, 2011, Photographic Library KOR)

18 Kapela sv. Petra u Hrasti, obnova (foto: D. Krizmanić, 2012., fototeka KOR)

Chapel of St. Peter in Hrasta, restoration (photo: D. Krizmanić, 2012, Photographic Library KOR)

godine,⁷³ a obuhvatili su izvedbu drenaže, obnovu krovništva i manje popravke na vanjskom zidnom plaštu. Krovništvo je sanirano prema zatečenom stanju, ponovnom upotrebom kanalice. S unutarnjeg lica zida uklonjen je oštećeni sloj produžne žbuke s početka 20. stoljeća te je izvedena parcijalna konsolidacija starijih slojeva vapnene žbuke. Prilikom sanacije poda, po demontaži popođenja od opeke, pronađen je vapneni pod izveden istodobno s donjim, najstarijim slojem žbuke na zidovima. Zbog nalaza vapnenog poda nije izvedena hidroizolacija. Vapneni pod je znatno oštećen, očuvan tek na polovici površine pa nije bio niti ustanovljen tijekom sondiranja. Dokumentiran je, zaštićen i ponovno pokriven zatečenim materijalom s dopunom oštećenih dijelova. Do određivanja namjene, građevina će biti u povremenoj liturgijskoj funkciji, a označena je i kao znamenitost na trasama šetnica i pješačkih staza područja Punta Križa. Kao i u slučaju kapele sv. Petra u Hrasti, izvedeni su samo nužni radovi koji sprječavaju daljnje propadanje. Sredstva su osigurana sufinanciranjem putem programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara Ministarstva kulture te programa grada Malog Lošinja i Primorsko-goranske županije, kao i donacijama te volonterskim radom članova društva koje preuzima obvezu održavanja i promocije građevine. Tako je stvoren svojevrsni model za pokretanje i provođenje osnovnih zahvata koji su nužni za očuvanje i revitalizaciju napuštene graditeljske baštine otoka (sl. 20).

GUBITAK NAMJENE I MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE

Izgradnja velikog broja kapele bila je uvjetovana društveno-gospodarskim procesima koji su oblikovali prostor

73 Tehnička dokumentacija: Art design d.o.o., Rijeka; arheološka istraživanja: Ranko Starac, dipl. arheol., Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, Rijeka; konzervatorski nadzor: Tea Sušanjan Protić, mag. pov. umj., konzervator viši stručni savjetnik; izvođač radova: Kapitel d.o.o., Žminj.

otoka. Kako su opisani procesi oblikovali prostor, tako je i promjena društveno-gospodarskih odnosa uzrokovala napuštanje izvornih funkcija te propadanje graditeljske baštine ovisne o namjeni šireg okruženja. Slabljenjem i iščezavanjem plemstva tijekom 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća dolazi do izvjesnih promjena u vlasničkoj strukturi otočkih posjeda, no ipak je način privrjeđivanja i gospodarenja prostorom otoka zadržan u višestoljetnom kontinuitetu sve do kraja Drugog svjetskog rata. Tada se nacionalizacijom i eksproprijacijom velikih posjeda počinju osnivati zadružne ekonomije, čime se posjedovni odnosi iz temelja mijenjaju.⁷⁴ U istom razdoblju započinje proces depopulacije koji traje do današnjih dana. Posljednji radovi obnove i adaptacija sakralnih građevina zabilježeni su u prvoj polovini 20. stoljeća.

Usprkos zakonski propisanim obvezama, vlasništvo ne osigurava redovito održavanje kulturnih dobara. Neovisno o vlasništvu, održavaju se isključivo građevine koje imaju namjenu. Ta namjena ne mora biti izvorna. Primjer kapele sv. Marije Magdalene u Cresu dokazuje kako promjena namjene, ukoliko ona ne ugrožava kulturno dobro, može osigurati održavanje. Osim tog primjera, postoje još samo malobrojni, ali negativni primjeri prenamjena kapele u gradu Cresu u stambenu ili gospodarsku funkciju.

Ipak, od neadekvatnih namjena na otoku Cresu značajnija je prijetnja nedostatak bilo kakve namjene. Specifičnost područja zahvaćenog depopulacijom i brojnost kulturnih dobara izvan funkcije utječe i na procese zaštite. Zaštita napuštene baštine uglavnom se odnosi na preventivno djelovanje, uspostavu pravne zaštite, vođenje evidencije, praćenje stanja i valorizaciju. Do sada su izvedeni tek malobrojni sanacijski zahvati. Kako vidimo, od ukupnog broja opisanih građevina samo su tri sanirane. Inicijative poput

74 Gović, V. (2011.): nav. dj.: 51-58, 57.

19 Kapela sv. Petra u Hrasti, nakon obnove (foto: D. Krizmanić, 2013.,) fototeka KOR

Chapel of St. Peter in Hrasta, following restoration (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

20 Unutrašnjost kapele sv. Antuna opata na Parhavcu nakon obnove (foto: D. Krizmanić, 2013., fototeka KOR)

Interior of the Chapel of St. Anthony the Abbot at Parhavac following restoration (photo: D. Krizmanić, 2013, Photographic Library KOR)

obnove kapele sv. Antuna opata na Parhavcu su rijetke, a konzervatorska služba pokreće obnovu tek u slučaju ugroženosti, kao što je to primjer kapele sv. Petra u Hrasti.

Danas su kapele i ruralne cjeline nekadašnjih vlastelinskih posjeda sastavni dio opustjelog kulturnog krajolika otoka. Zaštita kulturnih dobara u takvim je slučajevima neodvojiva od drugih procesa koji oblikuju određeni prostor te ovisi o namjeni i načinu upravljanja širim područjem. Ruralna unutrašnjost otoka ima istaknute vrijednosti kontinuiteta i izvornosti te posebno vrijednost identiteta. Svijest o prožimanju lokalnog identiteta s naslijeđem presudna je u oblikovanju lokalnih inicijativa, o čemu svjedoči obnova kapele sv. Antuna opata na Parhavcu. Takve su inicijative hvalevrijedne, ali izolirane te često nedostatne zbog nemogućnosti pronalaska adekvatnih novih namjena, teške dostupnosti pojedinih građevina, neažurirane evidencije u službenim dokumentima i same brojnosti ugroženih kulturnih dobara. Obnova gotičkih kapela otoka Cresa dakako je moguća, no iziskuje rješavanje brojnih pitanja koja nisu isključivo u domeni zaštite, a revitalizacija je moguća tek kao dio revitalizacije šireg prostora. Tim se prostorom nekoć vrlo uspješno gospodarilo prema, danas poželjnim i aktualnim, načelima racionalnog upravljanja postojećim resursima.

Zbog specifičnosti područja, Ministarstvo kulture je 2008. godine pokrenulo pilot-projekt lokalnog razvoja otoka Cresa. Projekt polazi od načela Okvirne konvencije o vrijednosti kulturne baštine za društvo i načela Konvencije o europskim krajobrazima te je dio regionalnog programa za kulturnu i prirodnu baštinu u jugoistočnoj Europi koji provodi Vijeće Europe. Kriteriji odabira područja su: postojanje baštine čija je vrijednost prepoznata na nacionalnoj razini, ruralna narav područja, složenost razvojnih poteškoća te zajednička nacionalna i lokalna inicijativa. Pilot-projektom

se predlaže ulaganje u posebnosti teritorija, a baština se promatra kao jedna od osnova za ukupni razvoj te se sagledava njezina društvena i gospodarska vrijednost. Putem projekta skreće se pozornost lokalnog stanovništva na vrijednost baštine s ciljem postizanja promjena u ponašanju i djelovanju, a područje se potpisivanjem „povelje područja“ obvezuje na prilagodbu raznih dokumenata načelima samog projekta.⁷⁵

Više nego pojedinačno, gotičke kapele otoka Cresa imaju vrijednost kao grupa građevina, posebno u kontekstu njihovog nastanka, okruženja i očuvanosti izvornih elemenata. U ruralnom ambijentu otočkih gospodarstava one su svojevrsni akcenti, simboli statusa nekadašnjih vlasnika pa time i simboli značaja izvangradskih posjeda u povijesnoj gospodarskoj strukturi otoka. Kao takve, mogu biti polazišne točke za promišljanje o načinu revitalizacije ruralnih područja.

LITERATURA

- Beuc, I. (1953.): Osorska komuna u pravno-povijesnom svijetlu, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 1: 5-158, Rijeka.
- Bonicelli, G. (1848.): *Storia dell'isola dei Lossini*, Trieste.
- Crnković, N. (2001.): *Veli Lošinj iskonska civiliziranost i arhivsko blago*, Državni arhiv u Rijeci, posebna izdanja 14, Rijeka.
- Blečić, M, Sušan, T. (2007.): *Osor i Punta Križa, pregled kulturne baštine prostora*, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat.
- Ćus-Rukonić, J. (2013.): *Grbovi creskog ladanja*, katalog izložbe, Creski muzej, Cres.
- Deanović, A. (2005.): *Mali vječni grad Osor*, Osor.
- Fillini, M., Tomaz, L. (1988.): *Le chiese minori di Cherso*, Venezia.

⁷⁵ www.coe.int/ldpp (5. 2. 2014.).

- Fortis, A. (1771.): *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero*, Venezia.
- Fučić, B. (1949.): Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinj, *Ljetopis JAZU*, 55: 31-76, Zagreb.
- Fučić, B. (1995.): *Apsirtides*, Mali Lošinj.
- Grupa autora, (ur.) Gović, V. (2011.): *Punta Križa*, katalog izložbe, Mali Lošinj.
- Jurković, M. (1990.): *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Lemessi, N. (1979.): *Note storiche, geografiche e artistiche sull'isola di Cherso*, Roma, vol. I-V.
- Mohorovičić, A. (1957.): Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, 62: 486-536, Zagreb.
- Mohorovičić, A. (1959.): Prikaz primjene specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i otoka Cres, *Ljetopis JAZU*, 63: 509-531, Zagreb.
- Sušanj, T.; Blečić, M.; Šarić-Žic, I.; Stošić, L.; Novak, N. (2003.): *Konzervatorska podloga za Prostorni plan uređenja grada Cres, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat.*
- Sušanj, T.; Čikić, D.; Sabalić, D.; Šarić-Žic, I.; Peršen, A.; Stošić, L. (2004): *Konzervatorska podloga za Urbanistički plan uređenja naselja Cres, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat.*
- Sušanj, T.; Blečić, M.; Šarić-Žic, I.; Čikić, D.; Peršen, A. (2006): *Konzervatorski elaborat za povijesnu cjelinu gradskog naselja Osor, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, elaborat.*
- Vlahović, J. (1995.): *Odlomci iz povijesti grada Cres, Zagreb.*

Summary

GOTHIC CHAPELS WITH SQUARE APSES ON THE ISLAND OF CRES

Following the first, mid-20th century, incomplete recordings of descriptions and conditions of Gothic chapels on the Island of Cres, further research has not been done. The structures were then collectively valorised as folk architecture without particular artistic value. Based on a more thorough analysis of the typology, along with an analysis of archive data and a broader context of historic processes that have shaped the area of the island, revalorisation is being proposed. The structures belonging to the type of chapel with square apse, pointed-barrel vault, pointed portal and triumphal arch on moulded impost, are distinguished from the domain of local folk architecture by consistent and correct application of stylistic architectural expression. In the 14th century first to be adopted was the Gothic pointed-barrel vault followed by the square apse by end 14th century, marking the full affirmation of a new style. Although Gothic Franciscan churches were also built on the island, the newly adopted Gothic architectural typology is used first, most consistently and for the longest time in building chapels in non-urban areas of the island.

The oldest chapels belonging to that type are the chapels of St. Anthony the Abbot in the Lubenice castle and of St. Peter on the Hrasta estate, built end 14th century. They differ from other chapels by bigger dimensions and vault support variants by transverse ribs. The prototype of the chapel built on the island in the 15th century is the chapel of the Colombis noble family, of St. Mary Magdalene in Cres, built in 1402. After it was built, a type was adopted on the island, which, with minor deviations, was consistently repeated in the construction of a large number of structures. The construction of Gothic chapels builds on the established tradition of building Romanesque chapels linked to the process of feudalisation of the island completed in the 12th century, outlining the organisation of island space as divided into feudal estates.

The estates comprise agricultural areas, vineyards, pastures and forests, while architectural complexes on them include residential and farm buildings. Within the architectural complex there is often a larger building intended for occasional stays of the estate owner called *palac*, a kind of country house. These structures today have no elements of style and do not reveal the period when they were built, but written material testifies to their existence. Since the architectural complexes are referred to as *stanze* (dwellings), the appellation of „shepherds' dwelling“ was adopted, reflecting livestock breeding as the dominant economic activity. Shepherds' dwellings were gradually being transformed into permanent settlements, hamlets and villages, but initially they were intended for occasional stays during seasonal activities. Chapels are or gradually become places of practice of popular devotion for the estate inhabitants, in particular on estates belonging to the Church. The chapels on nobility estates were originally the owners' private oratories.

During the Venetian government, from 1409, nobility is profiled to the fullest sense. The Venetian administration favours the nobility and reduces the power of island communes. Former communal estates pass into the ownership of noblemen who restore the chapels found on those estates or build new ones, applying the newly adopted style in the process. Some noblemen had a larger number of estates far from each other, and so they had a larger number of chapels built. And so a kind of typical Gothic chapel built during the 15th century without significant decline in the quality of performance, by consistent application of the Gothic architectural expression, spreads throughout the island. As opposed to the residential architecture of the estates, which changed over the centuries, the chapels remained unchanged, representing the only original material trace of the historic socio-economic organisation and the most

prominent reflection of the culture of government of the non-urban area of the island.

As noblemen and the Church have been building chapels on non-urban estates, so have brotherhoods and a new social layer profiled in the early 16th century, the enriched commoners, in the cities. Compared to other stylistic periods, Gothic in this region lasts relatively shortly, for only one century. The architectural type survives in the 16th century as well, but already at the beginning of the century there are deviations in shaping the details under the influence of a new style, the Renaissance, to be more deeply rooted.

Today seven chapels are in liturgical function and are all in good structural condition despite certain modifications impairing their authenticity. Only one chapel which is not in liturgical function has been adequately maintained. All the other chapels are out of function. Two chapels are in ruins and two are about to collapse. Three chapels have been restored, of which two are out of purpose, which is the reason for the principle of minimum indispensable intervention to have been applied.

The construction of a large number of chapels was conditioned by socio-economic processes that have shaped the area. As the area of the island was shaped, so has the change in socio-economic relations caused for the original functions to be abandoned and for the architectural heritage, dependent on the purpose of the wider environment, to deteriorate. The weakening and disappearance of the nobility during the 18th and early 19th century entails changes in the ownership structure of island estates, while the end of WW2 marks the start of complete deserting of the island rural areas.

So the most significant threat on the Island of Cres is the lack of purpose for cultural property. Today the chapels and rural complexes of former feudal estates are integral part of the island deserted cultural landscape. In such cases cultural property protection is inseparable

from other processes that shape a certain area and depends on the purpose and model of management of the wider area. Restoration of Gothic chapels on the Island of Cres is most certainly possible, but requires for many issues, not exclusively in the domain of cultural property protection, to be solved, while revitalisation is possible only as part of revitalisation of the wider area.

Due to the specificity of the region, in 2008 the Ministry of Culture has launched a pilot aimed at the Island of Cres local development. The project starts from the principles of the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society and the principles of the European Landscape Convention and is part of a regional programme for cultural and natural heritage in South East Europe implemented by the Council of Europe. The criteria for the selection of the area are: existence of heritage the value of which has been recognised at national level, rural nature of the area, complexity of development challenges and joint national and local initiative. The pilot project proposes investments in the peculiarities of the territory, while heritage is seen as one of the bases for the overall development and its social and economic value is examined. The project draws attention of the local population to the value of heritage with the aim of achieving changes in behaviour and action, while by signing the „area charter“ the area commits to align various documents with the project principles.

More than individually, Gothic chapels of the Island of Cres have a value as a complex of structures, in particular in the context of their construction, environment and preservation of original elements. In the rural ambiance of island estates, they are a kind of accents, symbols of the status of former owners and therefore symbols of non-urban estates in the historic economic structure of the island. As such, they can be starting points of reflecting on the model of revitalisation of rural areas.